

БАҲОДИР ЎСИМЛИК ТЎҒРИСИДА

Бойқулова Г.А. – магистрант, ТИҚХММИ

Аннотация

Ушбу мақолада чорвачиликда тўйимли озуқа сифатида ишлатилиши кутилаётган, кўк масса берадиган топинамбурнинг пояси ва уни йиғиш масаласига бағишланган.

Ҳайрон бўлманг, шундай ўсимлик бор. Унинг ўзбекча номи —ер ноки|. Ўзбекистонда унинг —мўъжиза|, «файз-барака» деб аталган янги навлари яратилган. Кўп йиллик, ҳосили илдимевали ҳисобланади. Мураккабгулдошлар оиласига мансуб. Ўсимликнинг кўриниши кунгабоқарга ўхшагани учун «тугунакли кунгабоқар» деб ҳам аталади. Тахминларга кўра ўсимлик номи лотинча —«топинамбур», яъни —тугунакли кунгабоқар» сўзидан олинган. Ҳозирда Европа ҳамда баъзи ривожланган дунё мамлакатларида доривор ва озуқа хом ашёси сифатида кенг фойдаланилади. Россияда XX асрнинг 30-40-йилларида маданийлаштирила бошланди, кейин Марказий Осиёда етиштириш учун кенг қўлланма ишлар олиб борилди. Бу ишлар билан академик Вавилов шуғулланган ва топинамбурни «Баҳодир ўсимлик» деб атаган.

Топинамбур ўсимлиги республикамизнинг суғориладиган деҳқончилигида тез тарқалаётган ноанъанавий экиндр. Унинг туғунаги ва поясидан иқтисодиётимизнинг турли соҳаларида фойдаланиш мақсадида кўп илмий ишлар бажарилмоқда. Уни етиштиришда бажариладиган ҳамма ишлар, шу жумладан унинг поясини ўриб олишни механизациялаш масаласи олимлар кун тартибига қўйилган.

Топинамбурнинг туғунакларини қовлаб олишдан олдин, унинг пояларини йиғиштириб олиш керак бўлади. Баланс (2-4м) поялар йиғиштирилмас, улар туғунакларни қовлаб олиш жараёнини қийинлаштириб қўяди. Хорижий давлатлар тажрибалари шуни кўрсатадики, буғдой ўримида сомонни майдалаб, далага сочиб кетиш усулига ўхшаш усулда топинамбур пояларини ҳам майдалаб, ерга тўкиб кетиш қабул қилинган [1].

Республикамиз шароитида топинамбур пояларини ўриб-йиғиб олиш маъқулдир. Сабаби, топинамбурнинг яшил поясидан чорва моллари учун тўйимли озуқа сифатида фойдаланиш яхши самара бериши кузатилган. Пишиб қуриган пояларнинг таркиби бирмунча ўзгарса ҳам, уларни майдалаб, ивитиб, омукта ем қўшиб, тўйимли озуқа сифатида ишлатиш мумкинлиги аниқланган. ТИҚХММИ нинг —Қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш» факультети —Қишлоқ хўжалиги машиналари» кафедрасида ишлаётган олимлар бу борада сезиларли ишларни амалга оширмоқдалар.

Суғориладиган ерларда етиштирилган топинамбур туғунакларини қовлаб олишни енгиллаштириш мақсадида, қовлашдан олдин унинг пояларини ўриб, дала четига чиқариш маъқул бўлади. Ўрилган пояларни чорвачиликда тўйимли озуқа ёки кимё саноатини хом ашёси сифатида ишлатиш самарали бўлади.

Чорва учун озуқа сифатида фойдаланиш. Топинамбурнинг пояси ва туғунаклари чорвачиликда тўйимли озуқа сифатида ишлатилиб, баъзи ҳолларда пояси икки марта ўриб олинади. Пояларининг бўйи 2-4м, тик ўсади, шохланади, сербарг, поясида яшил ёки сиёҳранг доғлари бор. Пояларнинг максимал ўсиши ёзнинг иккинчи ярмига тўғри келади.

Биринчи ўримда ўсимликнинг баландлиги 1,5-2,0 метрдан ошганда амалга оширилади, бунда илдиз бўғинидан 35-40 см қолдирилиб, роторли ўт ўриш мосламаси ёрдамида ўриб олинади. Пояси ўриб олингандан кейин маълум вақт қатор ораларига ишлов берилиб, азотли ўғитлар билан озиклантирилади ва суғорилади. Ўсимликда қолдирилган 35-40 см ли поядаги барг қўлтиқларидан ён

шоҳлар ривожлана бошлайди ва кузга қадар ўсимлик бўйи яна баландлашади. Бундай ҳолларда тугунак ҳосилдорлиги икки марта камайиши кузатилади. Аксарият ҳолларда топинамбур пояси билан маккажўхори пояси аралашган ҳолда силос тайёрланади. В.Лехнович маълумотига кўра, топинамбур кўк масса берадиган истиқболли ўсимлик ҳисобланади. Бунинг учун топинамбур поясини ҳоссаларини ўрганишимиз лозим. Олиб борилган тадқиқотларда топинамбурнинг Ўзбекистонда яратилган —Мўъжиза|| ва —Файз-барака|| навларининг ҳоссалари ўрганилди[2].

“Мўъжиза” ва “Файз-барака” навларини морфологик ва анатомик белгилари бўйича куйидаги фарқли белгилари.

Номи	Ер усти қисми	Поянинг ранги	Поянинг қалинлиги	Поя туклари	Поядаги туклар қалинлиги	Поя бўғинлари	Генератив поя	Барг банди асоси	Барг мезофилли
Файз-барака	Кам шохланган	Оч яшил	Ингичка	Қиска, юмшоқ	Сийрак	Қиска	Қиска, кам шохланган	Ўроқсимон	Ён хужайралари қиска
Мўъжиза	Кўп шохланган	Тўқ яшил	Йўгон	Қаттиқ, дағал	Зич	Узун	Узун, кўп шохланган	Айланасимон	Яхши шаклланган

Ҳозирда Ўзбекистонда ушбу тугунакли ўсимлик Сирдарё, Наманган, Қашқадарё, Қорақалпоғистон ва Тошкент вилоятида етиштирилмоқда. Топинамбур бизнинг ўлка учун ноанъанавий маданийлаштирилган ўсимлик ҳисобланади, у ўртача шўрланган ерларда ҳам яхши ҳосил беради. Шу сабабли, топинамбур бошқа экинлар етиштирилмайдиган жойларда ҳам яхши ҳосил бериши мумкин. Лекин топинамбур индустриясини ташкил этиш борасида ҳукуратимиз қарори асосида улкан ишлар олиб борилмоқда [3].

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, топинамбурнинг яшил поясидан чорва моллари учун тўйимли озуқа сифатида фойдаланиш яхши самара бериши кузатилган. Бундан ташқари унинг пояси кимё саноати учун асосий хом ашё ҳисобланади. Шу боис топинамбур Ўзбекистонда етиштириш учун истиқболли экин тури ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Лехнович В.С. Земляная груша. Ленинград. Издание Всесоюзного института Прикладной Ботаники и Новых культур. 1987. С.87-88.
2. —Ўзбекистонда топинамбур —Файз барака|| ва —Мўъжиза|| навлари индустрияси|| Фан ва технология нашриёти.2017 йил 216 бет.

Илмий раҳбар:

проф.Шоумарова М.Ш.

